

(Запоріжжя)

МЕТОНІМІЯ: КОГНІТИВНИЙ ПОГЛЯД НА ТРАДИЦІЙНИЙ ФЕНОМЕН

Стаття присвячена теоретичному огляду різних підходів до вивчення метонімії. Визначаються переваги когнітивного підходу.

Ключові слова: метонімія, психологічний, лексико-семантичний, семантико-синтаксичний та когнітивний підходи.

The article is a review of various approaches to metonymy. Positive achievements of the cognitive approach are defined.

Key words: metonymy, psychological, lexical-semantic, semantic-syntactic and cognitive approaches.

Метонімія – це важливий засіб пізнання світу та збагачення мови, а також спосіб мислення, який широко використовується у повсякденному житті людей. Історія дослідження метонімії налічує більше двох тисяч років та починається традиційними риторичними вченнями, які переросли у сучасний когнітивний підхід. Незважаючи на те, що дослідження метонімії вже триває декілька століть, єдиної думки щодо природи цього феномена ще не існує. Тому метою статті буде проаналізувати різні підходи до тлумачення метонімії та визначити, який з них найповніше розкриває сутність цього явища. Актуальність дослідження зумовлена тим, що сучасна лінгвістика зацікавлена аналізом когнітивних основ концептуалізації дійсності. Метонімія ж розглядається як один із базових механізмів концептуалізації. Об'єктом дослідження є теоретичні праці з теорії метонімії. Предметом дослідження є особливості когнітивного підходу до вивчення метонімії.

Протягом багатьох років метонімія розглядалась вченими лише як важливий тип фігури мовлення, який долучає процес заміни одного лінгвістичного висловлення на інше. У риторичній традиції метонімію розглядали лише як незначний факт мовлення, як засіб прикрашання. Розбіжності між античними авторами полягали переважно в тому, наскільки кожен з них оцінював можливості метонімії прикрашати, тобто посилювати виразність мовлення. Отже, метонімію переважно трактували в контексті протиставлення простого мовлення, що вживається у своєму власному початковому значенні, та прикрашеного мовлення. Метонімія риторичної традиції – це виразний засіб, елемент етапу *elocution* – вибору мовних одиниць. Надалі риторична традиція справляла значний вплив на опис метонімії у різних довідкових виданнях, навчальних посібниках та наукових працях, особливо стилістичного спрямування, де метонімія розглядається як виразний засіб мовлення (троп) [10, с. 33].

Взагалі, історія дослідження метонімії налічує декілька підходів, а саме: психологічний, лексико-семантичний, семантико-синтаксичний та, нарешті, когнітивний.

Основою психологічного підходу, який бере свій початок в античні часи, стали психологічні асоціації за суміжністю, що відображають реально існуючі зв'язки між предметами та явищами. Вчені психологічного напрямку розглядали тропи та фігури з позицій живого мовлення, мовленнєвих процесів. У центрі уваги – чуттєвий образ, який через акт аналітичного пізнання

призводить до утворення сукупності суджень [9, с. 23]. Так, в теорії О.О.Потебні [8, с. 233] центральними поняттями є “образ”, через який людина переходить до знання предмета, а також “думка”, яка із чуттєвих образів предмета формує поняття.

Ш.Баллі [2, с. 221-222] зазначав, що образи базуються на психологічних зв'язках між двома категоріями. Причиною виникнення образів науковець уважав специфіку людського розуму та нездатність до абсолютної абстракції. Подібну ідею розвивав і Г.Пауль [7, с. 93-121], який уважав, що основною причиною розвитку значень є нестійкість індивідуальної психіки та слововживання.

С.Ульман уважав, що метонімія, як і метафора, “базується на асоціації між двома ідеями”. Науковець виділяє два типи асоціацій: асоціація між смислами та асоціація між іменами [17, с. 220]. А. Анрі також пропонує шукати джерела метонімії в психічній діяльності. На думку науковця, метонімія передбачає не логічне розуміння та логічне розгортання, а психологічне розуміння та психологічне розгортання, основною операцією якого є фокусування [13, с. 22-23]. Ідеї автора пізніше знайшли своє відображення у межах когнітивного підходу. Так, О.В.Падучева [6] вважає, що когнітивність метонімії проявляється у зсуві фокусу уваги.

У цілому психологічна інтерпретація веде до висновків, що більшість образів є результатом необхідності або помилкових уявлень чи хибного аналізу, що свідчить про її формальність та обмеженість кількісним аспектом семантичних змін, залишаючи поза увагою їх історичне та соціальне значення [1, с.30].

Лексико-семантичний підхід до описання тропів робить спробу пояснити семантичний механізм створення метонімії за допомогою компонентного аналізу та має своїм об'єктом значення похідного слова та роль лексичного оточення для конкретизації цього значення. Послідовники даного підходу наполягають на розв'язанні питання про зміну семічного складу слів, що вживаються метонімічно. Метонімічне перенесення в таких роботах пояснюється перерозподілом сем вихідного слова (Гак В.Г. [3], Нікітін М.В. [5]). У результаті переносу у похідного слова з'являється нова архісема, тобто загальна сема родового поняття, що відображає ознаки, властиві цілим класам об'єктів. Попередня архісема перетворюється на диференційну сему для похідного слова, що сприяє розрізненню значень слів. Лексико-семантичний підхід не може претендувати на універсальність, оскільки виділення сем є довільним, і не існує критеріїв, які б сприяли визначенню кількості компонентів.

Семантико-синтаксичний напрямок, пов'язаний з ім'ям Р.Якобсона, який розглядає метонімію не як фігуру мовлення, а як елемент загального процесу породження мови [12]. Автор визначає дві базові вісі структури: парадигматичну та синтагматичну. На його думку, метафора спирається на заміщення поняття по вісі парадигматики та встановленні зв'язку за подібністю. Метонімія відноситься до синтагматичної вісі та спирається на встановленні зв'язку за суміжністю. Зливаючись з синтагматичною віссю мови, метонімія у Р.Якобсона виходить за межі тексту та слугує джерелом узагальнень загальносеміотичного порядку.

Є.Курилович розумів метонімію як зміну синтаксичної позиції та стверджував, що *pars pro toto* (частина замість цілого) відповідає зміні місця наголосу на одному з елементів даної структури [4], тобто слово вживається у синтаксичній функції, відмінній від початкової.

Д.М.Шмельов також відносить метонімію до синтаксичного феномена, зазначаючи, що “принцип метонімії” впливає на синтаксичні зв'язки відповідних слів, а також на сполучуваність інших слів. При цьому лексичної зміни слова не відбувається [11, с.222].

У лінгвістичних дослідженнях останніх десятиліть мову стали розглядати не “в собі та для себе”, а з позицій її ролі у пізнавальній діяльності людини. І поступово науковці дійшли висновку, що наше розуміння метафор та метонімії спирається не на лінгвістичне значення окремих слів, взятих поза контекстом, а на наше знання про світ. Це сприяло перенесенню досліджень метонімії у когнітивну площину. Варто зауважити, що на відміну від метафори, метонімію завжди описували у концептуальних, а не чисто лінгвістичних термінах [16, с.17]. Описуючи метонімічні відношення традиційна риторика та лінгвістика оперували основними концептуальними значеннями: ПРИЧИНА – НАСЛІДОК, КОНТЕЙНЕР – ВМІСТ тощо. Та все одно метонімію переважно розглядали як мовний феномен, художній або образний.

Когнітивні дослідження метонімії дозволили по-іншому поглянути на цей феномен. Когнітивний напрямок, спираючись на увесь попередній досвід традиційних лінгвістичних досліджень, дозволяє виявити ментальні основи мовних явищ та значно розширити погляди на метонімію. У межах когнітивного підходу метонімія (подібно до метафори) розглядається не лише як лінгвістичне явище, але як фундаментальна властивість нашої свідомості, як один із принципів організації повсякденного мислення і певний спосіб концептуалізації та категоризації дійсності.

Когнітивний погляд на метонімію пропонує такі припущення: 1) метонімія – це концептуальний феномен; 2) метонімія – це когнітивний процес; 3) метонімія існує в межах ідеалізованої когнітивної моделі: Metonymy is a cognitive process in which one conceptual entity, the vehicle, provides mental access to another conceptual entity, the target, within the same idealized cognitive model [16, с.21]. Ідеалізована когнітивна модель розуміється як впорядкована когнітивна репрезентація фрагмента дійсності з певним набором концептуальних складових і відношеннями між ними.

Метонімія є складовою частиною концептуальної системи, яка визначає спосіб мислення та діяльності людини. Вона є фундаментальним когнітивним процесом, в якому одне поняття надає доступ до іншого спорідненого, суміжного, і який відіграє велику роль у структуруванні людської концептуалізації досвіду.

Важливо зазначити, що когнітивне визначення метонімії повністю не заперечує традиційний аналіз метонімії в умовах суміжності, якщо під нею розуміти концептуальну суміжність – концепти в межах одного фрейму пов’язані відношеннями концептуальної суміжності із іншими концептами в межах того самого фрейму. Як зазначають Дж.Лакофф, Р.Гіббс та ін., два поняття, які беруть участь у “народженні” метонімії, є складовими одного концептуального комплексу (на відміну від метафори, де два поняття відносяться до різних концептосфер), тобто вони є суміжними та спорідненими елементами в межах однієї ідеальної когнітивної моделі.

Цілісність та єдність певного концептуального комплексу досягається та мотивується досвідом людини [14, с.5]. Саме тому можна говорити про змінну актуальність цього тропу: якщо певна метонімія сьогодні зрозуміла всім учасникам мовленнєвого акту, то через декілька років можуть виникнути труднощі, бо змінився досвід, старі події стали не актуальними. Крім того, метонімія належить до засобів локального вжитку, бо вважається раціональною лише у певному контексті. Це її відрізняє від нейтральних слів та від метафоричних висловлювань [15, с.6].

Як бачимо, когнітивний підхід до вивчення метонімії увібрав у себе досягнення традиційних підходів та став найбільш перспективним напрямком, оскільки дозволяє розширити межі традиційного розуміння даного феномену, розглядаючи метонімію як когнітивний механізм, що використовується для логічних операцій та суджень про світ, концептуалізації та категоризації

позамовної діяльності. Когнітивна сутність метонімії убачається в тому, що в ході процесу метонімізації одна концептуальна сутність забезпечує доступ до іншої концептуальної сутності в межах однієї концептуальної сфери. Метонімія – це важливий механізм когніції, за допомогою якого людина розуміє абстрактні поняття й розмірковує про них, вона ґрунтується на досвіді людини. За допомогою когнітивного підходу стають можливими дослідження сутності мовних явищ, а через них і когнітивних механізмів та структур людської свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадеева Е.Я. Метонимия имени в общественно-политической лексике английского языка: когнитивный и прагматический аспекты: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Бадеева Елена Яковлевна. – Владивосток, 2004. – 197 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М.: Изд-во иностр. лит., 1961. – 394 с.
3. Гак В. Г. Высказывание и ситуация / В.Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики: 1971 / АН СССР. Ин-т рус.яз. – М.: Наука, 1972. – С. 367-396.
4. Иванов Вяч.Вс. Очерки по истории семиотики в СССР [Электр. ресурс] / Вяч. Вс. Иванов. – М.: Наука, 1976. – 298с. – Режим доступа: http://philologos.narod.ru/semiotics/ivanov_gl3.htm#gl3n2
5. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения: учебное пособие / М.В. Никитин. – М.: Высш. шк., 1988. – 168 с.
6. Падучева Е.В. К когнитивной теории метонимии [Электр. ресурс] / Е.В.Падучева – Режим доступа: <http://www.dialog-21.ru/Archive/2003/Paducheva.htm>
7. Пауль Г. Принципы истории языка / Г.Пауль; перевод с немец.– М.: Иностран. лит., 1960. – 500 с.
8. Потенбня А.А. Метонимия / А.А.Потенбня // Из записок по теории словесности. – Харьков, 1905. – С.233-260.
9. Токмаков А.Н. Метонимия как средство прагматического воздействия: На материале французской кинокритики: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.05 / Токмаков Анатолий Николаевич. – М., 2000. – 186 с.
10. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика: учеб. пособие / Вступ. статья Н.Д. Тамиренко. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 334 с.
11. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Д.Н. Шмелев. –М.: Изд-во “Наука”, 1973. –280 с.
12. Якобсон Р. Два аспекта языка и два типа афатических нарушений / Р.Якобсон // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 110-132.
13. Henry A. Métonymie et métaphore / A. Henry. – P.: Klincksieck, 1971. – 160 p.
14. Koskela A. On the Distinction between Metonymy and Vertical Polysemy in Encyclopaedic Semantics [Ел.ресурс]/ A.Koskela/ – Режим доступа: www.sussex.ac.uk/linguistics/documents/ak_metonymy.pdf

15. Papafragou A. Metonymy and relevance [Ел.ресурс]/ A. Papafragou. – Режим доступа: papafragou.psych.udel.edu/papers/mtnucl.pdf
16. Radden G. Towards a Theory of Metonymy / G.Radden, Z.Kövecses // Metonymy in Language and Thought. – J.Benjamins Pub Co, 1999. – С.17-60.
17. Ullmann St. The principles of Semantics / St. Ullmann. – Glasgo; Oxford: Oxford Univ. Press, 1959. – 348 p.